

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ З ПОЗИЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Заблотовська А.Г.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті висвітлені теоретичні аспекти дослідження історико-культурних ресурсів з погляду рекреаційного природокористування. Розглянуті класифікаційні підходи до пам'яток історії і культури та проаналізована їх доцільність. **Ключові слова:** історико-культурні туристичні ресурси, рекреаційне природокористування, класифікаційний підхід, культурно-пізнавальна рекреація.

Актуальність дослідження. Велика кількість історико-культурних ресурсів обумовлює розвиток і формування наукового теоретичного та методологічного підходів, стимулює підвищення вподоби науковців до пам'яток охоронної сфери. Опрацювання та формування теоретичних положень, аналіз основних аспектів питання, створення стратегічних шляхів їх вирішення наразі виступають основними перспективними напрямками дослідження історико-культурних туристичних ресурсів. Сьогодні пам'ятки історії та культури виступають важливими складовими пізнавально-рекреаційної діяльності, чинником формування національної свідомості українського суспільства. Метою публікації виступає дослідження теоретичних аспектів історико-культурної спадщини з точки зору рекреаційного природокористування.

Аналіз попереднього досвіду. Ефективність використання історико-культурних ресурсів залежить від адекватної оцінки всього комплексу туристичних ресурсів. У науковій літературі пропонується декілька підходів до цього виду дослідження. Найбільшого поширення набули публікації М. Труаси (1963) і П. Дефера (1972). Основою їх дослідження слугує поділ історико-культурних ресурсів на створені й не створені людиною. Автори виділяють в окрему групу ресурси створені працею людини (архітектурні споруди, пам'ятники, твори мистецтва, тобто об'єкти показу чи екскурсій). П. Дефер у своїй класифікації асигнує чотири групи ресурсів (гідром, фітом, літом й антропом), серед яких до складу літома відносить усе, що створено працею людини і викликає інтерес туристів або само по собі, або завдяки своєму призначенню: це не лише пам'ятники архітектури, а й прості помешкання, що характеризують життя і побут людей, наприклад, етнографічні села чи музеї під відкритим небом. До літома належать сучасні будівлі: мости, літовища, урядові будинки, спортивні споруди, університети, палаци конгресів, акваріуми, морські обсерваторії тощо.

Методологічною основою написання даної статті стали праці вітчизняних дослідників, в яких висвітлюються теоретичні положення історико-культурних ресурсів, зокрема Дубровського В.В., Кравціва В.С., Катаргіної Т.І., Колотова Е.В. та Фоменка М.В., Поливача К.А. та інших.

Виклад основного матеріалу. Рекреаційні ресурси - це сукупність природних, природно-технічних, соціально-економічних чинників та їх особливостей, що сприяють відновленню та розвитку фізичних і духовних сил людини, її працездатності [1]. Поняття „рекреаційні ресурси” включає в себе компоненти природи, соціально-економічні та культурні цінності, які задовольняють туристичні потреби споживачів. Відповідно до зазначеного виділяють три типи рекреаційних ресурсів: природні, історико-культурні та соціально-економічні [10], кожний з яких відіграє окрему роль у формуванні галузевої і територіальної організації рекреаційних комплексів. Під *природними рекреаційними ресурсами* розуміємо речовину і властивості компонентів природного середовища, які наділені сприятливими для рекреаційної діяльності якісними та кількісними параметрами і слугують або можуть слугувати організації відпочинку, туризму, лікування і оздоровлення людей. До них належать лікувальні та оздоровчі чинники багатоцільового призначення (ліси, лікувальні кліматичні умови, поверхневі води тощо), лікувальні речовини (мінеральні води, грязі, озокерит) також рекреаційні властивості гірських і передгірських ландшафтів, заповідних територій. *Соціально-економічні рекреаційні ресурси* включають матеріально-технічну базу рекреаційних об'єктів, частину матеріального виробництва, яка безпосередньо забезпечує потреби рекреації, використовувані рекреацією об'єкти інфраструктури, а також трудові ресурси, зайняті в рекреаційному господарстві. *Історико-культурні рекреаційні ресурси (ІКТР)* – це пам'ятки культури, створені людиною, які мають суспільно-виховне значення, пізнавальний інтерес і можуть

використовуватися для задоволення духовних потреб населення. До складу ІКТР входять пам'ятки історії, архітектури, мистецтва, етнографічні пам'ятки і пам'ятки народної творчості.

Історико-культурні ресурси є найважливішою складовою історико-культурного потенціалу - сукупної здатності історико-культурних, природних, соціально-економічних та інших чинників і передумов, що можуть забезпечувати включення культурної спадщини до соціально-економічного та культурного розвитку окремої території [9]. В комплексі рекреаційних ресурсів особливе місце займає географічне положення культурно-історичних ресурсів минулих епох суспільного розвитку. Вони слугують передумовою організації культурно-пізнавальних видів рекреаційних занять і оптимізують рекреаційну діяльність виконуючи серйозні виховні функції. Утворені культурно-історичними об'єктами простори визначають локалізацію рекреаційних потоків і напрями екскурсійних маршрутів.

Досвід багатьох країн світу засвідчує, що історико-культурні об'єкти можуть бути визначальними у формуванні попиту на туристичні ресурси і впливати на отримання значних матеріальних дотацій. За даними офіційної статистики найбільші означені складові у Іспанії, Франції, Італії, Великобританії, Австрії. Пам'ятки історії та культури у вищезгаданих країнах узяті під охорону, добре впорядковані і постійно реставруються, що дозволяє вміло використовувати їх на ринку туристичних послуг.

Пам'ятки історії та культури є предметом вивчення багатьох географічних дисциплін. Історико-культурні пам'ятки розглядаються не просто як окремі об'єкти з певною історичною або культурною цінністю, а як поєднання відповідних видів історико-культурних туристичних ресурсів, мають високу атрактивність, можуть відігравати важливу роль у формуванні світогляду народу і формувати історико-культурний туристичний потенціал поселення, місцевості, регіону [6].

В Україні історико-культурна спадщина практично немає такого гармонійного та привабливого значення і переваг над природними туристичними ресурсами, яка існує в багатьох країнах світу. Більшість визначних пам'яток не включена у туристичні маршрути, що призводить до їх обмеженого використання. Все це відчутно впливає на вітчизняний туристичний бізнес, який (за прикладом зарубіжних країн) при належній рекламі може мати значний економічний і соціальний ефект [5].

На державному обліку, із загальної кількості виявлених об'єктів історико-культурної спадщини,

перебувають понад 12 тис. пам'яток архітектури з добре збереженими ансамблями. Це центральна частина м. Львова (наприкінці 1998 р. Львів увійшов до списку найцінніших в історико-культурному відношенні міст світу), м. Київ із спорудами доби Київської Русі, м. Жовква (Львівська область), Кам'янець-Подільський, що за кількістю пам'яток архітектури займає третє місце після Львова і Києва [8]. Визначні пам'ятки архітектури знаходяться у мм. Чернігові, Луцьку, Ужгороді, Білгород-Дністровському, Хусті тощо. Високу історичну пізнавальну цінність мають руїни Херсонеса і Пантікапея (АР Крим), Ольвії (Миколаївська область).

Чимало в країні монастирських комплексів, центрів паломництва, палацово-паркових ансамблів та інших пам'яток історії та культури, які не віднесені до туристичних ресурсів, або мало використовуються і опинилися поза межами активного туристичного процесу у державі.

Пам'ятки історії та культури в країні розміщені дуже нерівномірно. Основна їх кількість припадає на Київську, Хмельницьку, Вінницьку, Чернігівську, Сумську області та Республіку Крим [22]. З метою упорядкування об'єктів історико-культурної спадщини в сучасних інформаційних джерелах пропонуються різноманітні підходи до їх класифікації.

Відомий український історик і музейник В.В. Дубровський одним із перших (1927 р.) запропонував класифікацію пам'яток за двома ознаками: „музейні” та „позамузейні” пам'ятки [2], тобто поділив матеріальну історико-культурну спадщину на рухому та нерухому. *Рухомі пам'ятки* – це автентичні джерела соціально значимої історико-культурної інформації, представлені мобільними об'єктами, що відображають процес матеріально-духовного освоєння людьми світу. До них відносяться пам'ятки історії, містобудування та архітектури, археології і монументального мистецтва та інші споруди. З позиції пізнавально-культурної рекреації важливим є те, що об'єкти цієї групи є самостійними, поодинокими або груповими утвореннями. *Нерухомі пам'ятки* – це автентичні джерела соціально значимої історико-культурної інформації, представлені топографічно визначеними фрагментами актуального оточуючого простору, що відображають процес просторового матеріально-духовного освоєння людиною природного середовища. До цієї групи належать пам'ятки мистецтва, археологічні знахідки, мінералогічні, ботанічні і зоологічні колекції, документальні пам'ятки та інші речі, предмети і документи, які можна легко переміщати. Використання рекреаційних ресурсів цієї групи пов'язане з відвідуванням музеїв, бібліотек і архівів, де вони звичайно концентруються.

Відповідно до Закону України „Про охорону історико-культурної спадщини” виділяють наступні види пам’яток історії та культури (табл).

До недавнього часу до цього переліку включали документальні пам’ятки - особливо цінні документи архівного фонду, які мають важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу, визначають його внесок у світову культурну спадщину, не мають собі подібних і щодо юридичної сили, автографічності та зовнішніх ознак не можуть бути відновленими у разі непоправного пошкодження або втрати. Закон зобов’язує власників унікальних документальних пам’яток проводити роботу щодо виявлення і включення їх до Державного реєстру національного культурного надбання, обліку та зберігання.

Класифікаційна схема історико-культурних ресурсів Кравціва В.С. ґрунтується на виділенні 13-ти груп історико-культурних ресурсів [7]. Серед історико-культурних туристичних ресурсів виділяються *архітектурні пам’ятки*, які за своїм типологічним різноманіттям якісно відрізняються від інших блоків і складають вагому частку у багатій культурній спадщині України. Серед архітектурних об’єктів загальнознаними є *пам’ятки оборонного будівництва*, особливо ті, що збереглися. Це замки, фортеці, монастирські комплекси, яких в Україні нараховується понад 200. В полі зору туристичного сприймання можуть бути збережені елементи оборонних укріплень, що повсюдно поширені в Україні і вимагають клопіткого спеціального дослідження.

Не менш привабливими пам’ятками архітектури є *сакральні споруди* (церкви, костели, синагоги тощо). Важливим показником цінностей виступає не стільки вік пам’яток архітектури, як стильові ознаки, за якими криється вік споруди, навіть мистецька цінність об’єкту. Комплекси культових споруд переважно знаходяться у великих містах. Найоригінальнішим і найпривабливішим видом народної архітектури в Україні є дерев’яні церкви, які вважаються шедеврами світової архітектури, дзвіниці, каплиці і навіть плебанії (місце проживання церковнослужителів).

Пам’ятки *народної архітектури*, до яких відносять житлово-господарські будівлі, часто використовуються в туристичній справі. Своєю оригінальністю, вишуканістю форм та надзвичайною привабливістю вони урізноманітнюють архітектурний ландшафт. Традиційно народне будівництво дійшло до нас у численних пам’ятках дерев’яної архітектури, що переважно локалізується у сільській місцевості.

Найпопулярнішим видом народної архітектури є традиційне житло, зокрема хата. Це затишна,

білена зовні і всередині будівля, крита соломою. Вона є етнографічною ознакою українського народу.

Серед *господарських споруд*, які можуть бути пам’ятками народної архітектури, зустрічаються клуні, де обмолочували збіжжя; хліви, де утримували худобу; комори, де зберігали зерно, вжиткові речі тощо. Такі споруди поширені у середній і південній частині України.

Палацово-паркові ансамблі є вагомою частиною архітектурної спадщини України. Вони мають густу мережу старовинних палаців, парків і виділяються не лише історико-культурною значимістю: чимало з них безпосередньо використовуються з рекреаційною метою.

Із втратою оборонного значення замків (середина XVIII ст.) різко розширюється географія палацового будівництва. Палаці забудовуються за межами міст-фортець, часто у сільській місцевості. Найбільшого розмаху палацово-паркове будівництво досягнуло у XIX ст. Зазначимо, що в Україні таке будівництво було важливим елементом росту багатьох поселень, центрами формування систем розселень.

Великою популярністю серед туристів користуються *вироби народних майстрів*. Найбільш повно вони представлені в експозиціях музеїв, які часто відвідують рекреанти. Разом із тим туристи дуже зацікавлені у придбанні художніх виробів ручного виготовлення.

Український народ володіє величезним духовним потенціалом, який зосереджений в традиційній культурі, зокрема в матеріальній. Особливо це помітно у традиційному хліборобстві (на етнічних територіях України населення займалось не лише обробіткою землі, а й тваринництвом, допоміжними заняттями і промислами). Праця на землі вимагала певних знарядь (для оранки, збору зернових і т.п.), технологій її обробітку, догляду за культурами і зберігання врожаю.

Окремим блоком виділяються *пам’ятки фольклору*. Саме слово „фольклор” перекладається з інших мов як народна мудрість, усна творчість. Український фольклор складається з віршового і прозового підрозділів. Якщо віршування найкраще виражено у пісенності, то проза об’єднує такі жанри усної творчості як казки, легенди, перекази, усні оповідання, анекдоти. Поширення окремих видів або жанрів фольклору створює привабливий фон для території. Так, календарні обрядові пісні дуже пов’язані з трудовою діяльністю людини і обов’язково виконуються, наприклад, під час свят виходу на полонину в рекреаційному регіоні Карпат; не менш цікавими є календарні пісні новорічного циклу - колядки і щедрівки Новорічних Різдвяних карнавалів, фольклорних фестивалів тощо.

Основні види пам'яток історії та культури

№ пп.	Види пам'яток історії та культури	Коротка характеристика видів пам'яток історії та культури
1.	Пам'ятки історії	Споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, його культурою і побутом, розвитком суспільства, держави, науки і техніки.
2.	Пам'ятки археології	Кургани, залишки давніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, доріг, древні місця захоронень, наскальні зображення, старовинні предмети, ділянки історичного культурного шару давніх населених пунктів.
3.	Пам'ятки містобудування і архітектури	архітектурні ансамблі, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки давнього планування і забудови міст та інших населених пунктів; споруди промислової, воєнної, культурної архітектури, а також пов'язані з ними витвори монументального, образотворчого, декоративно-прикладного, садово-паркового мистецтва, природні ландшафти.
4.	Пам'ятки мистецтва	Твори монументального, образотворчого, декоративно-прикладного та інших видів мистецтв.
5.	Об'єкти садово-паркового мистецтва	Поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами.
6.	Ландшафтні	Природні території, які мають історичну цінність.
7.	Об'єкти науки і техніки	Унікальні промислові, виробничі, науково-виробничі, інженерні, інженерно-транспортні, видобувні об'єкти, що визначають рівень розвитку науки і техніки певної епохи, певних наукових напрямів або промислових галузей.

Пам'ятки матеріальної культури найкраще представлені у експозиціях етнографічних музеїв, музеїв народної архітектури і побуту, відображають не лише матеріальний процес, а й абстрагують такі елементи хліборобства як культ землі, магія слова, магія предмету. У цілісній системі народно-традиційної культури будь-яка речова пам'ятка є органічною єдністю матеріального і духовного.

З позиції пізнавально-культурної рекреації культурно-історичні пам'ятки поділяються на матеріальні і духовні [10]. *Матеріальні* охоплюють сукупність засобів виробництва та інших матеріальних цінностей суспільства на кожній історичній стадії його розвитку, а *духовні* – сукупність досягнень суспільства в освіті, науці, мистецтві, літературі, в організації державного і суспільного життя, в праці і побуті. Фактично всі надбання минулого належать до культурно-історичних рекреаційних ресурсів. До них прийнято відносити тільки ті культурно-історичні об'єкти, які досліджені науковими методами і оцінені як такі, що мають суспільне значення і можуть бути використаними при існуючих технічних і матеріальних можливостях для задоволення рекреаційних потреб спільноти людей протягом певного часу.

Висновки. Історико-культурні туристичні ресурси є важливою складовою рекреаційного природокористування, що здатні принести не лише суспільний, але й економічний ефект. Теоретико-методологічна база сфери розвинута достатньо, про це свідчать різноманітні класифікаційні підходи. Всі вони мають право на існування і більшість з них сьогодні використовуються. Але основною та

загальноприйнятою є класифікація, що прийнята державними органами влади та вказана в Законі України „Про охорону історико-культурної спадщини”. Загалом, до культурно-історичних передумов рекреаційної галузі можна віднести й інші об'єкти, пов'язані з історією, культурою і сучасною діяльністю людей: оригінальні підприємства промисловості, сільського господарства, транспорт, наукові і вищі навчальні заклади, театри, спортивні споруди, ботанічні сади, зоопарки, океанарії, етнографічні і фольклорні ансамблі, а також збережені народні звичаї, святкові обряди тощо.

Список літератури

- Бейдик О.О. Тлумачний словник термінів з рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – К.: Київський університет, 1993. – 56 с.
- Дубровський В.В. Історично-культурні заповідники та пам'ятки України. – Х.: Держвидав України, 1930. – 76 с.
- Закон України „Про затвердження загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004-2010 рр.” від 20.04.2004 р. за № 1692.
- Закон України „Про охорону історико-культурної спадщини” / Верховна Рада України. Офіційне видання – К.: 2005. – 40 с.
- Катаргіна Т.І. Збереження культурної спадщини у Великій Британії, США, Канаді / Т.І. Катаргіна. – К.: - 2003 – 186 с.
- Колотова Е.В. Рекреационное ресурсоведение / Е.В. Колотова. – М.: Советский спорт. - 1998. – 136 с.
- Кравців В.С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / В.С. Кравців, Л.С. Гринів, М.В. Копач, С.П. Кузик. – Львів: НАН України – 1999. – 78 с.

8. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство / Є.В. Панкова. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с. Поливач // Український географічний журнал – 2005, № 1. – С. 55-61.
9. Поливач К.А. Історико-культурна спадщина як фактор розвитку регіонів та населених місць України / К.А. Поливач // Український географічний журнал – 2005, № 1. – С. 55-61.
10. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н.В. Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 321 с.

Заблотовская А. Теоретико-методические основы исследования историко-культурных рекреационных ресурсов с позиции рекреационного природопользования. В работе освещены теоретические основы исследования историко-культурных ресурсов с точки зрения рекреационного природопользования. Рассмотрены классификационные подходы к памятникам истории и культуры и проанализировано их современное природопользование.

Ключевые слова: историко-культурные туристические ресурсы, рекреационное природопользование, классификационный подход, культурно-познавательная рекреация.

Zablotovska A. Theoretical and methodological principles study historical travel resources position recreational. Theoretical principles of research of historical and cultural resources are lighted up in the work from the point of view of recreational nature. Classification approaches of history and culture are considered and their expediency is analysed.

Key words: historical and cultural touristic resources, recreational use of natural resources, the classification approach, cultural and educational recreation.